

længere sigt, man i dag godt kan diskutere. Det er derfor, man må fortolke 1880ernes forfatningskamp med inddragelse af det, vi nu ved om de store socio-økonomiske og politisk-ideologiske forandringer på landet og i de stærkt voksende industrialiserede bysamfund.

Hvor meget skal man forlange af en historisk biografi? Efter min mening ihvertfald det, at den øger vor erkendelse af de holdninger, forbindelser og handlinger, hvormed den biograferede har indvirket på samfundets og verdens udvikling. Et vigtigt kriterium bliver da, om biografien er rettet og proportioneret efter hovedpersonens centrale indsats og virkefelt – også under inddragelsen af personlige forhold og karaktertræk. Et andet selvsagt, om bogen svarer til personens format.

Niels Thomsen

PER H. HANSEN: *På glidebanen til den bitre ende*. Dansk bankvæsen i krise 1920-33, Odense Universitetsforlag 1996, 496 s.

Per H. Hansens afhandling, *På glidebanen til den bitre ende*, blev i februar 1996 forsvaret for den filosofiske doktorgrad. Anden officielle opponents indlæg er gengivet nedenfor i let revideret form.

Afhandlingen er styret af to hovedhypoteser. For det første en hypotese om årsagerne til bankkrisen og dens forløb i tre faser og for det andet en hypotese om, at Nationalbanken i sin virksomhed som *lender of last resort* overholdt den klassiske teoris regler herfor. Undervejs i afprøvnin-gen af den første hypotese behandler Per Hansen en række spørgs-mål ud fra en generel model over faktorer, der kan forklare, at banker kom i vanskeligheder. Det er ikke en i matematisk-statistisk forstand traditionel model, der kan bruges til at beregne de forskellige faktorer's indbyrdes vægt, men det er med Per Hansens egne ord en heuristisk model, eller hvad man kunne kalde et analyseskema. Skemaet er nyttigt i undersøgelsen af, hvorfor den behandlede periode 1920-33 var præget af banksammenbrud i en udstrækning, som ikke er set før eller siden. Med skemaet i hånden, jf. s. 86, kan man se, hvilke faktorer, Per Hansen mener, man skal have oplysninger om for at kunne forstå bankkrisens opståen og forløb. Der skelnes mellem bankeksterne og bankinterne forhold, og det er netop en af pointerne i afhandlingen, at begge typer faktorer skal med, når man skal prøve at forklare, hvorfor det gik så galt med mere end 80 lukkede eller rekonstruerede banker i perioden 1920-33 ud af i alt 208 banker i 1920.

De bankeksterne forhold

I afhandlingen er der en fyldig redegørelse for de institutionelle rammer i perioden, ligesom det overbevisende dokumenteres, at de makroøkonomiske betingelser for at drive bankvirksomhed ændredes drastisk fra slutningen af 1920, både som følge af den internationale udvikling og som følge af den danske økonomiske politik, der måtte strammes betydeligt som følge af stærkt stigende underskud på betalingsbalancen, der betød, at Danmark ændrede status fra at være kreditnation til at være debitornation. Fra årsskiftet 1920/21 satte en kraftig deflation ind, der varede indtil 1922. Nye vanskeligheder ramte erhvervslivet i 1924-26 med den ærlige kronens politik, der betød en opskrivning af kronen, genindførsel af guldmøntfoden og fornyet deflation, og igen i 1931, da den internationale verdenskrise nåede til Danmark. Årene efter afslutningen af den første verdenskrig var således præget af tre perioder med store økonomiske tab, konkurser og stor arbejdsløshed. Det er ikke mærkeligt, at bankerne under disse vilkår led store tab, og at flere bukkede under. De tre kriseperioder passer ikke overraskende med de tre faser, som Per Hansen inddeler bankkrisen 1920-33 i.

Afhandlingen indeholder en udmærket redegørelse for kriseårene, som forklares ud fra samfundets forsyning med betalingsmidler først og fremmest ved ændringerne i betalingsbalancen over for udlandet og pengepolitikken. Den tredje afgørende faktor til forklaring af samfundets forsyning med betalingsmidler, finanspolitikken, behandles derimod meget summarisk. Det anføres ganske vist, at der gennem 1920'erne blev ført en kontraktiv finanspolitik, som hæmmede den økonomiske aktivitet, jf. f.eks. s. 39, men der er ikke i lighed med pengepolitikken foretaget nærmere analyser heraf.

Forklaringen herpå gives i note 31, hvor det oplyses, at det datidige finanspolitiske dogme var balance på det statslige budget. Vi er i en før-Keynesiansk tid, og selv i 1930'erne søgtes ført en neutral finanspolitik. Det er rigtigt, men målsætningen om et balanceret statsbudget er ikke en tilstrækkelig forklaring. De offentlige budgetter omfattede også amter og kommuner, ligesom der kan udgå ekspansive virkninger fra et balanceret budget, og nok så vigtigt, så er der litteratur, der viser, at statsfinanserne virkede ekspansivt under den første krise i 1920'erne, om end det var mod politikernes ønske.¹ Indtægterne faldt ganske enkelt hurtigere end udgifterne. Det ændrer dog ikke afgørende ved beskrivel-

¹ Jf. Christian Olsen, *De offentlige finanser under prissfaldet*, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1925 s. 240ff og C.V. Bramsnæs, *Finanslov og finansstyring 1894-1949* (1955).

sen af de makroøkonomiske vilkår i perioden, da den offentlige sektor i denne periode jo var ganske beskedent.

De bankinterne forhold

I konklusionen skriver Per Hansen, at afhandlingens fortjeneste vedrørende forklaringen af bankkrisens forløb og dens tre faser ikke i så høj grad er påpegningen af sammenhængen med ændringerne i de makroøkonomiske forhold, der er velkendte, men sammenhængen mellem bankkrisen og de bankinterne forhold. Det anføres, at de bankinterne forhold har været relativt upåagtede i den tidligere forskning, jf. s. 383, selv om de har haft betydning for, hvordan den enkelte bank klarede sig. Det ses alene af, at bankerne klarede sig meget forskelligt under bankkrisen under de samme bankeksterne forhold.

Forskningsoversigten slutter med at henvise til Hans Chr. Johansens artikel om dansk bankhistorisk forskning i *Historisk Tidsskrift* 1990, hvor det med rette anføres, at der er alt for mange bidrag, der alene ser bankkrisen som et resultat af overdreven spekulationsvirksomhed i den foregående periode, og at bankkrisen i langt højere grad end tidligere bør ses i sammenhæng med ændringerne i de makroøkonomiske vilkår, jf. s. 42. Det er i overensstemmelse hermed, at den makroøkonomiske udvikling belyses, samtidig med at de bankinterne forholds betydning betones, idet de ses meget bredere end alene et spørgsmål om omfanget af periodens spekulationsvirksomhed. Som nævnt i Johansens artikel foreligger der ikke systematiske undersøgelser af bankernes organisatoriske forhold, det være sig undersøgelser af ledelserne, af bankuddannelserne eller af de interne arbejdsrutiner med kontrol af den daglige ledelse og administration ved bestyrelse og revisorer. Der foreligger heller ikke tidligere undersøgelser af det, der i afhandlingen betegnes de strukturelle forhold og disses betydning for bankernes muligheder for at klare en økonomisk kriseperiode. En del af disse spørgsmål, om end ikke alle, tages op i afhandlingen med henvisning til analyseskemaets anden del.²

² De strukturelle forhold på s. 61 er i øvrigt mere fyldigt opstillet end på s. 86, mens det omvendte gør sig gældende for ledelsesforholdene. I analyseskemaet opereres med strukturelle forhold som en del af de bankinterne forhold, men nogle steder i teksten anvendes udtrykket bankinterne forhold alene om ledelsesforholdene, jf. f.eks. s. 45 og 151.

De strukturelle forhold

Under strukturelle forhold behandles bl.a. bankernes størrelse, alder, geografiske placering, virkemåde og graden af indbyrdes konkurrence. De strukturelle forholds betydning belyses dels gennem en diskussion af resultaterne fra udenlandsk bankhistorisk forskning og dels på grundlag af en række tabuleringer, hvor det undersøges hvilke typer banker, der var mest udsatte for at komme i økonomiske vanskeligheder. Den ældre provinsbank, der bl.a. i kraft af sin størrelse havde en dominerende position i sit lokalområde, og som havde gennemløbet en behersket vækst under 1. verdenskrigs kasinoøkonomi, klarede sig generelt bedre end den nyetablerede lille bank, der søgte hurtig vækst, og som i konkurrencen med allerede etablerede banker tiltrak engagementer med højere risiko end gennemsnittet, jf. s. 144-49 og 274f.

Det gjorde sig især gældende, hvis disse ældre banker afholdt sig fra aktieemissionsvirksomhed, altså koncentrerede sig om at være depositobank og ikke universalbanker, og havde et filialnet, hvorigennem der kunne opnås diversifikationsfordele. Og det gjorde sig ikke mindst gældende, hvis disse ældre banker lå i Vest- og Nordjylland, hvor landbruget var dominerende erhverv, og hvor Per Hansen antager, at risikoaversionen generelt var størst. Ifølge afhandlingen var det økonomiske letsind knyttet til byerne i Østdanmark – især til Hovedstaden, men også til de østdanske provinsbyer. Andelen af sammenbrudte banker var meget større i de østdanske provinsbyer end i Vest- og Nordjylland. Det ses som værende i overensstemmelse med det velkendte forhold, at handel og industri, og ikke mindst de selskaber, der handlede med udlandet, blev hårdt ramt af fredskrisen. Det angives som hovedårsagen til den større sammenbrudshyppighed i de mest urbaniserede og industrialiserede landsdele, idet det dog tilføjes, at heller ikke landbruget havde det godt under deflationskrisen 1925-26, jf. s. 148f.

Resultaterne giver god mening, selv om Per Hansen er tilbageholdende med at tillægge den enkelte faktor afgørende vægt. Det gælder f.eks. bankernes alder og størrelse, idet kun relativt nygrundlagte mindre banker var særligt udsatte under krisen, mens bankerne grundlagt selv kort før verdenskrigen ikke var mere udsatte for at gå ned end ældre banker. Og det gælder de øvrige faktorer, som der kun er usikre indikatorer for. Bankernes virkemåde søges der ikke systematisk oplysning om, kundesammensætningen udledes primært fra den regionale beliggenhed, og balancevæksten bruges som udtryk for konkurrenceforholdene og de pågældende bankers risikoeksponering. Det er principielt en

hensigtsmæssig fremgangsmåde, ikke mindst når der skal tages hensyn til arbejdsindsats og eksisterende vilkår for adgang til bankarkivalier, således som Per Hansen selv gør opmærksom på.³

De statistiske muligheder er dog ikke udtømt, og i et enkelt tilfælde har Per Hansen draget for hastige slutninger vedrørende den manglende eksistens af tilgængeligt bankmateriale. I hvert fald oplyses det, at der i Nationalbankens arkiver i København er foretaget en forgæves eftersøgning efter protokoller med oplysning om Nationalbankens udlån til de enkelte banker.⁴ Derimod kommenteres det ikke, hvorfor Per Hansen har undladt at bruge det i Erhvervsarkivet deponerede arkiv for Nationalbankens filial i Århus bl.a. omfattende udlånsprotokoller, hvoraf udlån til de enkelte banker fremgår.⁵

Det er rimeligt at foretage en afgrænsning af arbejdet, men uden en større arbejdsindsats kunne der til forklaring af bankkrisen og dens forløb have været suppleret med enkelte eksempler fra udvalgte banker. En del materiale hertil ligger i Banktilsynets arkiv, og spredte oplysninger findes i den lokalhistoriske litteratur. Bankernes egne arkiver, som Per Hansen efterlyser, er naturligvis til yderligere hjælp i så henseende.

Fri konkurrence og bad banking

Med udgangspunkt i et par eksempler fra provinsen har jeg set lidt nærmere på behandlingen og diskussionen af spørgsmålet om fri konkurrence inden for banksektoren. Per Hansen henviser dels til den neo-klassiske økonomiske teori, der antager, at fri konkurrence sikrer optimal økonomisk effektivitet, dels til andre teorier, der tværtimod fremhæver, at fri konkurrence mellem banker bidrager til ustabilitet i den finansielle sektor, jf. s. 129. Argumentet for sidstnævnte opfattelse er, at konkurrence i banksektoren kan føre til øget risikoeksponering ved, at bankerne konkurrerer om at tiltrække kunder. De mest aggressive banker med den største balancevækst vil øge deres markedsandel; men det kan kun ske ved, at de accepterer en udlånsportefølje, der er ringere end gennemsnittet, hvilket igen betyder, at banksystemet får en større vægt af risikofyldte engagementer. *Bad banking*, for at bruge afhandlingens terminologi fra den internationale bankhistoriske litteratur, vil have en tendens til at erstatte *good banking*, og der trækkes en

³ Jf. s. 45, 52, 63, 68 og 353.

⁴ Jf. s. 55 med note 46 og s. 67.

⁵ Erhvervsarkivets Arkivoversigt Bd. 3 (1995) s. 34.

parallel til Gresham's lov om, at dårlige mønter fordriver gode mønter fra omløbet. Måske ikke mærkeligt, hvis forsigtige og ansvarlige banker er noget tilbageholdende over for indskydergarantier, der alt andet lige gør det lettere for risikoeksponerede banker at tiltrække sig en stigende del af indlånsmassen.

Per Hansen ser flere fordele end ulemper ved regulering og tilslutter sig Fisher-Kindleberger-Minsky hypotesen, at fri konkurrence mellem banker let fører til *bad banking*, jf. s. 308 og 361. Han ser hypotesen bekræftet ved, at de konservativt ledede store provinsbanker med en dominerende position i deres lokalområde og med en moderat balancevækst klarede sig forbavsende godt under bankkrisen. De yngre, aggressive konkurrenter, der glemte reglerne for *good banking*, gik det derimod ilde. Eksemplerne findes i kapitel 8, hvor Per Hansen redegør for de 15 største provinsbanker. Særlig interesse knytter der sig til bankerne i Odense og Svendborg, da Odense og Svendborg som de eneste provinsbyer havde to banker, der regnes blandt de store provinsbanker. Bankkonkurrencen kan derfor i særlig grad antages at have været til stede i de to byer.

I afhandlingen redegøres der relativt fyldigt for de to odenseanske banker, Fyens Disconto Kasse og Fyens Landmandsbank, og deres udvikling bekræfter hypotesen. Fyens Landmandsbank var grundlagt i 1902 og havde som den unge aggressive bank under højkonjunkturen den største balancevækst af de to banker, som det fremgår af tabellen s. 274. Straffen for en formentlig høj risikoeksponering kom under bankkrisen, da Fyens Landmandsbank havde direkte tilbagegang i balancen, og i 1931 var ledelsen tvunget til at nedskrive aktiekapitalen. Fyens Disconto Kasse, der var landets ældste private bank, havde til sammenligning den laveste balancevækst af de store provinsbanker under den første verdenskrig, men fik belønningen i kriseårene i form af fremgang i balancen og en god forrentning af egenkapitalen. Det anføres da også, at banken var konservativt og forsigtigt ledet. Banken var tilbageholdende over for risikofyldte engagementer, måske bl.a. fordi den under dens første direktør Lorenz Bierfreund havde lidt betydelige tab, som endnu var i klar erindring hos ledelsen under højkonjunkturen 1914-20. Fyens Disconto Kasse holdt fast i *good banking*, mens ledelsen i Fyens Landmandsbank var utilfredsstillende.

Situationen i Svendborg forekommer i flere henseender at have været den samme. Der var den allerede i 1872 grundlagte Svendborg Bank, og så den i 1898 grundlagte Handels- og Landbrugsbanken i Svendborg. Ifølge tabellen på s. 274 havde den nytilkomne bank en balancevækst på ikke mindre 340 procent i årene 1914-20, hvor balancen kun voksede

med 174 procent i den ældre mere forsigtigt ledede Svendborg Bank.⁶ Betragtes det efterfølgende resultat af den førte bankpolitik under højkonjunkturårene, så havde Svendborg Bank tilbagegang. Den havde heller ikke været så tilbageholdende som Fyens Disconto Kasse, men den klarede sig dog. Handels- og Landbrugsbanken måtte derimod som den eneste af de store provinsbanker give op som selvstændig bank, idet den i 1921 blev overtaget af Landmandsbanken.

Var det *bad banking* under højkonjunkturårene, som var forklaringen på Handels- og Landbrugsbankens problemer? Det var det ifølge afhandlingen, idet det med Landmandsbankkommissionens trykte beretning som kilde anføres, at Handels- og Landbrugsbanken havde lidt store tab på engagementer med industrivirksomheder, jf. s. 277. Engagementerne var ydet på et uforsvarligt grundlag og oversteg bankens egenkapital. Vurderet ud fra de rammer, som banklovgivningen med den nye lov i 1930 opstillede for at drive bank, havde bankens ledelse handlet uansvarligt. Ifølge bankloven af 1930 måtte enkeltengagementer ikke overstige 35% af en banks egenkapital. I særlige tilfælde kunne der dog gås op til 50%. Handels- og Landbrugsbankens egenkapital blev ved udgangen af 1920 opgjort til 4,7 millioner kroner, hvilket ikke var meget sammenholdt med fire enkeltengagementer, som Landmandsbankkommissionen oplyser, nemlig udlån på henholdsvis 3 millioner kr. til et rederi, 5,3 millioner kr. til et skibsværft, 6,6 millioner kr. til et jernstøberi og 1,5 millioner kr. til en maskinfabrik.

Alene med disse fire enkeltengagementer havde banken en så høj risikoeksponering, at det med afhandlingens målestok for god bankledelse var »forretningsmæssigt angribeligt«, jf. s. 63. Yderligere undersøgelser af bankens virksomhed tyder umiddelbart på, at Landmandsbankkommissionen og Per Hansen har ret i deres karakteristik af Svendborg-bankens ledelse.⁷ Banken havde f.eks. udlån, der i årene 1919-20 svingede mellem 2 og 3 millioner kr. til en lokal korn- og foderstofforretning; der var flere spekulationskonti; bankens direktør lå i perioder inde med en betydelig post af bankens egne aktier og andre

⁶ Tallet for Handels- og Landbrugsbanken refererer til perioden 1914-19, hvilket i øvrigt også fremgår af note 590 anført i anden sammenhæng. Statistiske Undersøgelser Nr 24, som der henvises til, har ikke bankens balancetal for 1920, men det findes i Banktilsynets arkiv, og man får da – uden at det ændrer argumentationen – at balancevæksten var 303% for perioden 1914-20.

⁷ I modsætning til Per Hansen har jeg haft adgang til materiale, der i dag befinder sig i Den Danske Banks hovedsæde og i dens afdeling i Svendborg. Det drejer sig om materiale vedrørende Handels- og Landbrugsbanken i Svendborg og Fredericia og Omegns Bank, der blev overtaget af Landmandsbanken henholdsvis i 1921 og 1932. Materialet er suppleret med Banktilsynets arkiv, som også Per Hansen har haft adgang til i Rigsarkivet.

værdipapirer, som han finansierede med en kredit i banken, der i årene 1916-20 svingede mellem 125.000 og 375.000 kr.; og banken gav i 1917 en god kunde et lån på 135.000 kr., der var »foreløbig udækket«, og som skulle bruges til handel med skibe. Det er nærliggende at se dispositionerne som eksempler på uansvarlig bankledelse under fri konkurrence.

Konklusionen er imidlertid ikke så enkel, når bankens virksomhed undersøges lidt nøjere. Der opstod tilsyneladende ikke noget større tab på udlånet til den lokale korn- og foderstofforretning; der kom dækning for udlånet til handelen med skibene; og spekulationskontiene blev gennemgået med mellemrum og var af begrænset størrelse. Lånet til korn- og foderstofforretningen blev overvejende brugt til finansiering af den ordinære engroshandel og flere aktiebesiddelser i lokale virksomheder, så firmaet bl.a. var medejer af et lokalt rederi og trælasthandel. Og bankdirektørens værdipapirdepot bestod ud over aktier i Handels- og Landbrugsbanken helt overvejende af aktier i lokale virksomheder, først og fremmest i de virksomheder, der stod for bankens største enkelt-engagementer. Virksomhederne havde foretaget større aktieemissioner, og i forbindelse hermed havde bankdirektionen garanteret for den fulde tegning, hvorved direktionen havde måttet overtage nogle større poster. I forbindelse med en udvidelse af aktiekapitalen for banken i 1914 diskuteredes, om tegningen skulle garanteres, og man indhentede tilbud fra Landmandsbanken. Efter indgående drøftelser kom man i bestyrelsen frem til, at det var mindre heldigt, at en stor københavnsk bank evt. kom til at ligge med en større aktiepost, hvis tegningen mod forventning ikke skulle ske fuldt ud, hvortil kom, at direktionen ville påtage sig garantien for en risikopræmie, der ikke var større end den, Landmandsbanken forlangte. Ved de senere emissioner fulgtes samme fremgangsmåde.

Bankdirektionens aktiebesiddelser var således ikke et resultat af forventninger om let tjente penge ved kursstigninger. De må derimod ses som et udtryk for, at bankens ledelse delte bestyrelsens ønske om bankens uafhængighed, og at den så sig som en integreret del af det lokale erhvervsliv, som man støttede mod en sædvanemæssig betaling, men ikke uden samtidig at bære en personlig risiko. Efter bankloven af 1930 afspejlede det en utilstedelig sammenblanding af varetagelsen af bankdrift og andre erhvervsinteresser, men det var normal praksis for sin tid, og det var en praksis, der andre steder, men også her i Svendborg havde givet gode resultater gennem mange år.

Banken havde nemlig bidraget til succeser og var uden tvivl bevidst herom. Følger man etableringen af rederiet A.P. Møller i Ove Hornbys

bog *Med rettidig omhu...* (1988) får man et godt indblik i Handels- og Landbrugsbankens betydning for rederiets første finansielt vanskelige år. Hornby skildrer, hvorledes A.P. Møller og faderen havde vanskeligt ved at få samlet den tilstrækkelige kapital. De gode Svendborg-borgere var for forsigtige og skeptiske over for det nye. Det lykkedes først i 1904 efter et par års bestræbelser at få dannet et konsortium, der stod bag oprettelsen af Dampskibsselskabet Svendborg. Kapitalen kom fra konsortiets medlemmer, der tegnede aktiekapitalen på 150.000 kr., hvortil kom et lån på 150.000 kr fra Handels- og Landbrugsbanken, dvs. et lån, der overskred den senere banklovs krav om enkeltengagements størrelse i forhold til bankens daværende egenkapital. Banken støttede endvidere ved at aftage 10% af aktiekapitalen i den første damper. Ove Hornby betoner i sin fremstilling, at netop bankdirektør Mende, der ledede Handels- og Landbrugsbanken fra dens åbning i 1898 til overtagelsen i 1921, var særdeles aktiv i bestræbelserne på at støtte rederiets etablering, ligesom en af bankens grundlæggere dampmøller Th. Petersen nævnes som en af de få, der aktivt støttede planerne. I rederiets første bestyrelse var der da også et par gengangere blandt de ledende personer bag Handels- og Landbrugsbanken, og i 1909 afløste bankdirektør Mende møller Petersen i rederiets bestyrelse. Også de følgende år var Handels- og Landbrugsbanken rederiets vigtigste bankforbindelse, ligesom den var med ved etableringen af A.P. Møllers andet rederi Dampskibsselskabet af 1912, der dog stiftedes i København, da forholdene, herunder finansieringsmulighederne, i Svendborg var ved at blive for små.

A.P. Møller skrev selv 30 år senere, at etableringen af Dampskibsselskabet af 1912, der begyndte med købet af to forældede skibe, kun var mulig, fordi en provinsbank, nemlig Handels- og Landbrugsbanken, viste ham tillid og gav ham et stort lån på 275.000 kr. mod pant og kaution. Og han fortsatte: »de stærkt forskriftsmæssige øjne, der nu er gængse – og jeg selv med – ville utvivlsomt betegne en sådan start som letsindig, ja næsten galmandsværk, men der var dog metode i gal-skaben«. ⁸ Det er forståeligt, at banken ofte var tilbageholdende med at lade engagementet med rederierne vokse, men set i bakspejlet, er det jo åbenbart, at det var en klog og samfundsmæssig gavnlig beslutning, at bankens ledelse accepterede risici, der lå ud over, hvad en senere banklov tillod. Handels- og Landbrugsbanken overholdt vel i det store og hele praksis for *good banking* for sin tid, og det er i hvert fald ganske tankevækkende, at havde en senere banklovs regler været gældende, havde Han-

⁸ Ove Hornby, *Med rettidig omhu ...* (1988) s. 54.

dels- og Landbrugsbanken ikke, som det var tilfældet, kunnet støtte etableringen af A.P. Møller-rederierne.

Sammenhængen mellem fri konkurrence og *bad banking* er ikke helt så enkel, som den fremgår af Per Hansens afhandling. Fyens Disconto Kasse formåede jo at bevare sin position som den dominerende lokalbank, samtidig med at den tilsyneladende fastholdt en praksis for *good banking* under fri konkurrence. Og Handels- og Landbrugsbankens ledelse eksponerede nok banken voldsomt, men ikke uden at være opmærksom på de dermed forbundne risici. I vurderingen af, hvorvidt ledelsen, og i lighed med den andre bankledelser, repræsenterede *good banking*, kunne Per Hansen med fordel have været mere åben over for opfattelsen, at industrialisering og økonomisk vækst mod et moderne samfund i den første fase bedst sker gennem en ureguleret finanssektor, således som det bl.a. er udtrykt af Rondo Cameron, som Per Hansen i øvrigt er opmærksom på. Spørgsmålet om regulering og forskellige former for regulering bør i højere grad vurderes i et dynamisk perspektiv, end det sker i afhandlingen.

Trods gode transport- og kommunikationsmuligheder spillede lokale netværk med personlige vurderinger og tillid dengang en større rolle end senere. Det muliggjorde fra de lokale bankers side risici, som bankfolk i dag formentlig ville være rystede over, således som A.P. Møller udtrykte det, da han så tilbage på etableringen af Dampskibsselskabet af 1912. Da stordrift blev mere udbredt, blev de lokale pengeinstitutter i provinsen imidlertid ofte for små, således som det da også nævnes i afhandlingen, men uden at det gøres til genstand for en nærmere analyse. Efter den første industrialiserings- og moderniseringsfase kom der en periode, hvor det blev nødvendigt med nye finansielle strukturer og arbejds måder, og hvor offentlig regulering kunne bidrage til en strukturtilpasning. De samfundsmæssige interesser, der stod på spil, blev efterhånden for store til en uforbeholden accept af den fri konkurrence, hvortil kom et politisk krav om regulering som følge af tilfælde med åbenbar uansvarlig ledelse.

En bankkrise i tre faser?

I forskningsoversigten gøres der rede for, at bankkrisen 1920-33 skal ses under ét, men at den forløb i tre faser, jf. s. 36ff. Det anføres, at det i den tidligere litteratur er almindeligt at anskue de to første faser i sammenhæng, men at den tredje fase ofte betragtes isoleret. Per Hansen har tidligere argumenteret for denne sammenhæng, men til dels indirekte.

Han fremfører, og med rette, at verdenskrisen 1929 og guldstandardens sammenbrud i Danmark i september 1931, må ses i forbindelse med 1920'ernes penge- og valutapolitiske vanskeligheder, jf. s. 38f. Heri er der imidlertid ikke noget nyt. Det nye er imidlertid, at Per Hansen ræsonnerer videre, nemlig at når f.eks. Handelsbanken løb ind i alvorlige likviditetsvanskeligheder i oktober 1932 som følge af guldfodens ophør, så må man se Handelsbankens krise som et efterspil til 1920'ernes bankkrise. Det er rigtigt med hensyn til ændringerne i de bankeksterne forhold, men forbindelsen til 1920'ernes bankkrise med hensyn til de bankinterne forhold er tilsyneladende ikke eksisterende i det konkrete tilfælde. S. 245-55 redegøres der netop for, hvor smertefrit Handelsbanken kom gennem 1920'erne dels takket være strukturelle forhold så som udlånsporteføljens sammensætning og dels takket være en særdeles kompetent ledelse.

Det nævnes, at flere banker gennem 1920'erne kæmpede med dårlige engagementer fra højkonjunkturårene, og at de kun langsomt fik foretaget de nødvendige afskrivninger på disse engagementer. Ligeledes anføres det, at en del af de banker, der kom i vanskeligheder i begyndelsen af 1930'erne havde det til fælles, at de i 1920'erne havde vægret sig ved at afskrive de beløb, som Banktilsynet havde ønsket, jf. s. 337. Men det undersøges ikke nærmere, hvorvidt det var gamle tab, der væltede bankerne i begyndelsen af 1930'erne, og som dermed giver et meget konkret grundlag for at betone, at bankvanskelighederne i disse år må ses som tredje og sidste fase i en langvarig bankkrise, hvis forspil overvejende lå forud for 1920. Handelsbanken passer som nævnt kun indirekte i en sådan beskrivelse. Som et andet eksempel har jeg valgt at se på Fredericia og Omegns Bank, der måtte lukke i slutningen af 1932.

Baggrunden for bankens tab optog tydeligvis samtiden, og aviserne holdt sig ikke tilbage med spekulationer herom; men de var ikke enige. Den 26. november 1932, da bankens vanskeligheder fik de store overskrifter frem, oplyste Berlingske Tidende, at tabene især skyldtes låntagere inden for landbruget, og problemerne blev dermed tilskrevet den aktuelle økonomiske krise; Socialdemokraten skrev, at der var store tab på flere af byens virksomheder bl.a. på en maskinfabrik og et saltværk; og Politiken oplyste, at tabene væsentligst skyldtes ældre engagementer med industrielle foretagender. Ingen af disse aviser angav deres kilder, men Børsen citerede samme dag bankinspektør Tetens, der var udsendt fra Banktilsynet for at gennemgå bankens engagementer, for, at tabene var fordelt på alle erhvervsgrupper handel, industri og landbrug, og at bankens standsning ikke var en direkte følge af den aktuelle økonomiske krise.

Foretages en nærmere gennemgang af de større tabgivende engagementer, som de findes oplyst i Banktilsynets arkiv og bekræftet i bankens eget arkiv, så kan mere end 60 % tilskrives ældre engagementer til dels i forbindelse med virksomheder, der i årtier havde været mellem de førende i byen. Tabene var overvejende opstået i forbindelse med store investeringer i handel og industri lige efter første verdenskrig, men også fra et misligholdt pant i en større landbrugsejendom, som banken havde overtaget under deflationskrisen 1925-26 og derefter videresolgt. Nogle af tabene fremstod som nyere tab på nogle byggesagførere og et ejendomsselskab, men bankens engagement heri var i vid udstrækning en følge af dens tidligere engagementer fra tiden lige efter første verdenskrig, idet der var udarbejdet udstykningsplaner for nogle af de tidligere erhvervsarealer. Banken havde tydeligvis gennem 1920'erne forsøgt sig med en rolig afvikling af de tidligere engagementer.

Fredericia og Omegns Banks situation var formentlig ganske typisk for de banker, der kom i vanskeligheder i begyndelsen af 1930'erne. Grunden til problemerne blev lagt under højkonjunkturen 1914-20 efterfulgt af den voldsomme deflation 1920/21. Den økonomiske krise i begyndelsen af 1930'erne var kun den sidste dråbe, der for en del banker fik problemerne til at flyde over. Det var helt overvejende boomårene forud for 1920, som førte til bankkrisen, der med rette betragtes som et sammenhængende forløb. Argumentet herfor findes ikke kun på makroniveauet, men også på mikroniveauet, når der foretages en analyse af de tabgivende engagementer i begyndelsen af 1930'erne.

Bankovertagelser

Afhandlingen diskuterer årsagerne til bankkrisen og dens tre faser, men den store del af teksten omfatter en redegørelse for bestræbelserne på at undgå banklukninger. Der redegøres for de forhandlinger, der gik forud for beslutningen om, hvorvidt en bank skulle reddes. De centrale aktører var Nationalbanken, der fungerede som lender of last resort, Banktilsynet, der skulle sige god for en eventuel rekonstruktion, det politiske system, der ofte var meget direkte involveret især i spørgsmålet om offentlige garantier eller tilskud, og de øvrige banker samt den involverede banks egen ledelse og aktionærer. Der fortælles ofte spændende, om end undertiden også vel detaljeret, om forhandlingerne i forbindelse med mulige redningsaktioner og parternes interessekonflikter, herunder ikke mindst om, hvem der skulle tage den største risiko og evt. betale den største regning ved en bankredning. Men selv under udredningen af de ofte komplicerede forhandlinger fastholdes de prin-

cielle spørgsmål, således bl.a. grænserne for, hvornår Nationalbanken kunne gå ind i en redningsaktion. Det gælder hensynet til bankens aktionærer, i hvilken sammenhæng principal-agent spørgsmålet diskuteres; det gælder de samfundsmæssige hensyn herunder om en bank var *too big to fail*, så en konkurs ville ryste samfundsøkonomien, eller om en bank havde afgørende lokal betydning; og det gælder hensynet til at sikre et sundt banksystem forstået således, at uansvarlig bankledelse skal have økonomiske konsekvenser, så der ikke opstår moral hazard.

Redegørelsen viser god forståelse for forhandlingsspillet. Det vises, at andre hensyn end de rent økonomiske havde betydning for det politiske system, og at det i nogle tilfælde lagde stærkt pres på Nationalbank, Banktilsyn og de øvrige banker for at gå ind i en bankredning. Det anføres, at hovedbankernes deltagelse i støtteaktioner i de fleste tilfælde var begrundet i egne økonomiske interesser, jf. s. 359. Det udtrykkes dog mere forsigtigt s. 47, hvor det anføres, at en fastholdelse af stabiliteten i det finansielle system var afgørende for hovedbankernes støtteaktioner, men at direkte økonomiske interesser »utvivlsomt også havde betydning«. Økonomisk rationelle kalkuler må forventes at veje tungt hos ledende bankfolk, og det forekommer derfor overraskende, at Per Hansen i beskrivelsen af enkelttilfælde alligevel betoner faktorer ud over de rent økonomiske hensyn. Jeg har prøvet at se lidt nærmere på, hvorvidt der er basis herfor i forbindelse med Landmandsbankens overtagelse af Handels- og Landbrugsbanken i Svendborg og Fredericia og Omegns Bank, henholdsvis i februar 1921 og november 1932.

Per Hansen diskuterer ikke selv Landmandsbankens overtagelse af Handels- og Landbrugsbanken i Svendborg, men det nævnes dog kort s. 324f, at Nationalbanken i forbindelse med overtagelsen accepterede at overtage 2/3 af Svendborg-bankens store engagement med Lange og Co., hvilket var en betingelse fra Landmandsbankens side for overtagelsen. Derimod diskuterer han ganske omfattende Landmandsbankens samtidige overtagelse af Nordisk Bank.

Landmandsbanken overtog i midten af marts 1921 Nordisk Bank, selv om underdirektør Mik-Meyer i en redegørelse for Nordisk Banks situation til Landmandsbankens direktør Emil Glückstadt i februar 1921 frarådede købet. Overtagelsen forklarer Per Hansen med, at den formentlig var motiveret af Glückstadts ekspansionstrang, men at man ikke kan se bort fra, at den gav Landmandsbanken en kærkommen lejlighed til at slippe af med nogle af dens egne aktier, da betalingen skete med aktier i Landmandsbanken, jf. s. 312f. Det er en forklaring, der – måske bortset fra den indbyrdes vægtning af de to faktorer – har basis i Landmandsbankkommissionens beretning. Samme forklaring giver bank-

kommissionen på overtagelsen af Handels- og Landbrugsbanken, og der er intet i Per Hansens fremstilling, der giver anledning til at tro, at han mener, at andre motiver gjorde sig gældende ved overtagelsen af Handels- og Landbrugsbanken i Svendborg kun nogle få uger tidligere, hvor halvdelen af købesummen betaltes med aktier i Landmandsbanken.

Købet af Svendborg-banken er derfor kun et af flere eksempler, der af Per Hansen kan tages til indtægt for hans opfattelse af Glückstadt som tilhørende den gruppe bankledere, der havde en overdreven tro på egen dømmekraft kombineret med et stærkt ønske om at ekspandere og derfor så markedsandel frem for forrentning af egenkapitalen som succesparameteren. Væksten spillede uden tvivl en vigtig rolle for Glückstadt.⁹ Alligevel er jeg betænkelig ved, at den psykologiske faktor bruges som den primære forklaring på Landmandsbankens beslutning om købene.

De pågældende banker henvendte sig selv til Landmandsbanken om hjælp, og i Landmandsbankens direktions anbefaling til bestyrelsen af købet i begyndelsen af februar 1921 betonedes det, at Svendborg-banken ikke var i nød, men at nogle engagementer var for store i forhold til egenkapitalen, hvorfor Svendborg-bankens ledelse frygtede, at de daværende økonomisk urolige tider kunne føre til udtræk af banken, hvilket allerede i nogen udstrækning var sket. Landmandsbankens direktion forventede, at der måtte foretages større hensættelser til tab i Svendborg, men også at der sammen med den daværende egenkapital og fremtidige indtjening ville være dækning herfor.¹⁰ Det var ikke urealistiske forventninger situationen i de første dage af februar måned 1921 taget i betragtning.¹¹

Svendborg-bankens nettooverskud for 1920 blev efter hensættelser til tab opgjort til godt 300.000 kr. Nok var der tiltagende pengeknaphed, og nok havde der fra sommeren 1920 været faldende priser i USA, men det var dog først i januar 1921, at Finanstidende i sin opgørelse af engrospristallet for første gang kunne konstatere et direkte fald i priserne.¹² Og læser man Statistiske Efterretninger januar 1921 om detailprisudviklingen, er det tydeligt, at den ikke påkaldte sig samme opmærksomhed

⁹ Julius Schovelin gav indirekte udtryk herfor, da han i 1921 skrev Landmandsbanken 1871-1921 (1921), jf. s. 427.

¹⁰ Argumenterne fra direktionen er trykt i Landmandsbankkommissionens beretning, jf. Beretning om Forholdene i Den danske Landmandsbank (1924) s. 30, og er i overensstemmelse med den originale skrivelse dateret 2. februar 1921 i bankens arkiv.

¹¹ Udskriften fra bestyrelsens forhandlingsprotokol 16. februar 1921 trykt i Landmandsbankkommissionens beretning, bilag s. 101 tyder heller ikke på særlige betænkeligheder.

¹² Der var et fald i december-pristallet 1920 på 7% i forhold til november-pristallet, jf. St.E. 1922.

som i den følgende tid. Det bemærkes dog, at det høje prisniveau fra oktober 1920 ikke havde kunnet holde sig i slutningen af fjerde kvartal, og at prisindberetningerne til Statistisk Departement for januar havde vist prisnedgang for flere varer. Det oplyses dog også, at prisnedgangen ikke havde påvirket Departementets gennemsnitsberegninger for januar, og at prisnedgangen ikke gjaldt alle varer. Der var tegn på en kommende deflation, men de var endnu svage ved månedsskiftet januar/februar 1921, og det er derfor måske ikke overraskende, at Landmandsbankens bestyrelse enstemmigt tilsluttede sig overtagelsen af Handels- og Landbrugsbanken i Svendborg. Det strukturelle problem med Svendborg-bankens store enkeltengagementer løstes tilsyneladende ved, at den mindre bank blev overtaget af en storbank.

Landmandsbankens ledelse, både direktion og bestyrelse, har uden tvivl været overbevist om det økonomisk sunde i overtagelsen af Svendborg-banken. Der var foretaget nøje gennemgange af Svendborg-bankens engagementer, og det fulgtes op af en fornyet rapport til Glückstadt få uger efter overtagelsen, hvor en række engagementer kommenteredes. Heller ikke her rejstes der afgørende faresignaler med hensyn til omfanget af fremtidige tab på udlånene, men der udtryktes en vis bekymring for indlånssiden. Denne vurdering ændrer dog ikke ved, at Glückstadt ved overtagelsen både af Nordisk Bank og Handels- og Landbrugsbanken så en mulighed for at komme af med nogle af Landmandsbankens egne aktier. Netop dette forhold betones af Søren Mørch i *Det store Bankkrak*, hvor det påvises, at man i Landmandsbankens direktion i de foregående måneder nøje havde drøftet problemet med beholdningen af egne aktier, som der med vedtagelsen af landets første banklov var blevet sat begrænsninger for.¹³ Ændrede institutionelle rammer måtte indgå i bankledelsens dispositioner.

Overtagelsen af Fredericia og Omegns Bank skete under ganske andre omstændigheder end overtagelsen af Handels- og Landbrugsbanken. I forbindelse med Fredericia-banken var det Banktilsynet, der var den drivende kraft. Det meddelte bankens ledelse, at den næppe kunne fortsætte som selvstændig bank. Landmandsbanken blev inddraget i forhandlinger om bankens fremtid, men da den krævede nogle dage til at gennemgå engagementerne, og Banktilsynet frygtede et run på Fredericiabanken, blev denne beordret lukket.

Af afhandlingen kan læseren på s. 337 få det indtryk, at det var politiske hensyn, der spillede den afgørende rolle for, at banken alligevel blev reddet af Landmandsbanken, efter at den havde været lukket én

¹³ Søren Mørch, *Det store bankkrak* (1986) s. 39-43.

dag. Det er dog kun rigtigt i den forstand, at Landmandsbankens bestyrelse delte Banktilsynets vurdering, at det af »samfundsmæssige Grunde« ikke var ønskeligt med nye bankstandsninger. Banken ville af den grund godt være med til at betale en mindre overpris for banken ved at tage del i Fredericia-bankens forventede tab ud over den daværende egenkapital, men den ønskede ikke at bære tabene alene. Som det korrekt anføres i afhandlingen, så lykkedes det gennem forhandlinger at nå frem til en ordning, hvor Nationalbanken og den hidtidige bestyrelse sammen med Fredericia kommune garanterede for i alt 150.000 kr. af de forventede tab ud over egenkapitalen. Nationalbanken gik altså her i bankkrisens tredje fase, som det også anføres i afhandlingen, ud over den klassiske regel (Bagehot-reglen) om ikke at yde lender of last resort hjælp til insolvente banker.

Banktilsynets arkiv og materiale i Den Danske Bank viser, at redningen af Fredericia og Omegns Bank kun skete efter nøje bankmæssige vurderinger, således som det også var sket i forbindelse med overtagelsen af Handels- og Landbrugsbanken i Svendborg. Der var dog i 1932 en tydelig tilbageholdenhed med at lade Landmandsbanken ekspandere. Det udtryktes direkte, at overtagelsen ikke skulle ske blot for at ekspandere, men kun, hvis den skønnedes at være rentabel. Det syntes at være tilfældet, da der fulgte en række sunde engagementer med overtagelsen, og da der som nævnt delvis garanteredes mod risikoen for tab, hvortil kom som et mindre, men meget jordnært argument, at det blev set som en fordel at kunne overtage hovedbygningen for Fredericia og Omegns Bank.

I afhandlingen lægges der vægt på Glückstadts ekspansionstrang som forklaring på Landmandsbankens bankovertagelser under hans ledelse. Det er ikke usædvanligt at fremhæve Glückstadts ekspansionstrang, og det er meget tænkeligt, at Landmandsbankens senere ledelse havde samme opfattelse af Glückstadt, måske bl.a. influeret af Landmandsbankkommissionens beretning. Det kan meget vel have ligget bag diskussionen om overtagelsen af Fredericia-banken og være med til at forklare, at den nye ledelse i Landmandsbanken var blevet mere forsigtig.¹⁴ Det havde betydning for begivenhedsforløbene, men det forekommer vigtigere at fremhæve, at overtagelserne både i 1921 og 1932 skete efter bankmæssige vurderinger, og at forholdene i 1921 og 1932 adskilte sig i to henseender. For det første havde bankloven i 1920 netop ændret de institutionelle rammer for besiddelsen af egne aktier, hvilket

¹⁴ Karakteristikken af baggrunden for Landmandsbankens overtagelser sker s. 348f alene på baggrund af Landmandsbankens overtagelser før 1922.

bragte Glückstadt i en klem situation, som han dog ifølge Søren Mørch burde have forudset. Og for det andet, og afgørende, skete tabsvurderingerne vedrørende de overtagne banker på to konjunkturmæssigt meget forskellige tidspunkter. Krisen stod for døren i januar/februar 1921 og var knapt erkendt endnu, mens krisen var på vej ud af døren i november 1932. De makroøkonomiske forholds udvikling spillede derfor en afgørende rolle for, at tabene i Svendborg blev langt større end forventet, så overtagelsen efterfølgende let kom til at se ud som et resultat af ekspansionstrang, mens tabene i Fredericia blev lidt mindre end forventet, så der endog kunne udbetales dividende til de tidligere aktionærer.

Økonomisk rationelle overvejelser var afgørende for Landmandsbankens overtagelser i begge tilfælde. At det ikke umiddelbart vurderes sådan i tilfældet under Glückstadts ledelse, skyldes Landmandsbankkommissionens beretning, som Per Hansen har støttet sig til, selv om risikoen for tendens er nærliggende, når det erindres, at de ministerielt udpegede medlemmer af kommissionen var Landmandsbankens ledelses »værste fjender«.¹⁵

Konklusion

Afhandlingens analyseskema for bankkrisen er som nævnt ikke en model til afprøvning af de enkelte faktorer vægt til forklaring af krisen. En sådan formel vægtning af de enkelte faktorer er vanskelig, og jeg er enig i Per Hansens generelle understregning af, at det var et samspil mellem mange forskellige faktorer, der forklarer den enkelte banks resultater under bankkrisen. Der er imidlertid ingen tvivl om, at en nærmere vurdering af de enkelte faktorer betydning for bankkrisen og dens forløb kan opnås ved at studere enkelte eksempler lidt nøjere. Det gælder selve forhandlingerne om videreførelse eller lukning af nødlidende banker, og det gælder forståelsen af den enkelte banks historie, der kun sporadisk findes omtalt i den lokalhistoriske litteratur, men som mere fyldigt kan belyses på grundlag af Banktilsynets arkiv, idet det dog sker bedst på grundlag af bankernes egne arkiver, der imidlertid kun er tilgængelige i begrænset omfang.

Per Hansen anfører, at de bankinterne forhold ofte er overset i den tidligere litteratur. Der argumenteres for, at mange af de nødlidende bankers problemer kan forklares med uansvarlig eller direkte dårlig bankledelse, i hvilken forbindelse der henvises til moderne kognitions-

¹⁵ Citat fra Søren Mørch, *Det store bankkrak* s. 10.

psykologi, ud fra hvilken der opstilles en række forklaringsmodeller for dårlig ledelse, jf. s. 127f. Det gælder bl.a. bekræftelsesfælden, at bankledelserne var for langsomme om ikke direkte uvillige til at ændre tidligere kreditvurderinger; brugen af falske analogier, at man for langsomt omstillede sig fra f.eks. stærk inflation til deflation; irrationel fortsættelse af engagementer, som måske endog øgedes, i stedet for at banken accepterede et givet tab; illusionen om kontrol, at ledelserne så bankens situation i et for gunstigt lys; og overdreven tro på egen dømmekraft, der kunne vise sig i form af ekspansionstrang. Ved brug af Banktilsynets undersøgelsesrapporter, der ikke tidligere har været anvendt i historiske undersøgelser, har Per Hansen kunnet give samtidige og bankkyndige vurderinger af de enkelte bankers ledelser, der ikke i alle tilfælde levede op til deres ansvar. Per Hansen gør dog med rette opmærksom på, at Banktilsynet kunne have en interesse i at påtale ledelsesforhold for derigennem at vise sin berettigelse. Gennem en række tabuleringer har han også dokumenteret de strukturelle forholds betydning for den enkelte banks resultater.

I vurderingen af bankledelserne kunne der dog være givet eksempler på helt lokale forholds særlige betydning, og Per Hansen kunne med fordel i højere grad have draget konsekvensen af, at bankledelsernes beslutninger før 1920 blev truffet under andre strukturelle og institutionelle rammer end de, der var gældende, da de blev underkastet Banktilsynets vurderinger, og at bankledelserne ikke havde en eftertids bankteoretiske viden. Det er en styrke ved afhandlingen, at den i så høj grad er styret af bankteoretiske problemstillinger, men det tidsbundne er skubbet i baggrunden.

Skulle den psykologiske faktor inddrages og tillægges vægt, kunne det have været interessant med en uddybning af de historiske erfaringers betydning for bankledelserne. Økonomiske kriser, også ganske alvorlige med store prisudsving, er en del af den historiske erfaring og må for den gode bankledelse indgå som en del af forventningerne til fremtiden, når der skal handles i nutiden. Nogle bankledelser var bevidste herom – til gavn for deres bank.

Gennemgangen af de to udvalgte banker i Svendborg og Fredericia viser, at de datidige aktørers handlinger i højere grad var styret af økonomisk rationelle kalkuler, end teksten viser. Vurderingerne af fremtiden var forskellig, og derfor klarede bankerne sig også forskelligt, idet balancen mellem fiasko og succes kan være hårfin, som Per Hansen selv skriver, jf. s. 155. Fiaskoen var nærliggende med den drastiske forværring af de makroøkonomiske vilkår fra 1920/21. Derfor skulle Per Hansen i endnu højere grad, end det er tilfældet, have været forsigtig med at

forklare banksammenbrud med dårlig ledelse.¹⁶ Sagt kort: en halvering af engrospristallet efter halvandet års dundrende underskud på betalingsbalancen med deraf følgende pengepolitisk opbremsning samt store økonomiske og politiske omvæltninger i de omliggende lande måtte resultere i bankstandsninger. Lidt provokatorisk kunne man i vurderingen af faktorernes vægt spørge, om nogle af de banker, der klarede sig gennem bankkrisen, havde været for forsigtige og ikke i tilstrækkelig grad havde bidraget til samfundets forudgående modernisering.

Det har i denne sammenhæng ikke været opgaven at fremdrage afhandlingens mange positive sider. Afhandlingen er god; i nogle henseender er det en ganske imponerende og særdeles relevant afhandling, der med rette er antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad. Samlet fremlægges der i afhandlingen en forskningsmæssigt og kildekritisk vel styret undersøgelse, der ved sin konsekvente placering i den internationale forskningsfront bringer dansk økonomisk-historisk forskning et væsentligt skridt videre.

Per Boje

¹⁶ Ændringen i de makroøkonomiske forhold betegnes som den grundlæggende årsag til bankkrisen, jf. s. 43 og 351, og det anføres, at de ledelsesmæssige forhold havde stor betydning for, hvordan de enkelte banker klarede sig, hvortil kommer, at også de strukturelle forhold tillægges betydning.

NATHANIEL HONG: *Sparks of Resistance. The Illegal Press in German Occupied Denmark April 1940 – August 1943*, Odense Universitetsforlag 1996, 308 s., ill., 300 kr.

Dansk historie er ikke forvænt med, at udenlandske historikere kaster sig over danske emner. Når det sker, kan det give friske synsvinkler på fænomener, som danskerne ser som selvfølgelige, eller som de ikke engang kan få øje på.

Besættelsestiden og vikingetiden er nok de områder, hvor der har været flest ikke-skandinaviske historikere, og årsagerne hertil er temmelig indlysende. For besættelsestidens vedkommende er det ofte med udgangspunkt i relationer mellem Danmark og det land eller den befolkningsgruppe, historikeren har sit udgangspunkt i. Det gælder Jeremy Bennett, Susan Seymour, Erich Thomsen, Leni Yahil og senest Ulrich Herbert. Det er til gengæld sjældent, at en udlænding kaster sig over et